

Gudstjeneste og erkendelse

– en Donaldsk analyse af kirkens gudstjenester og deres deltagere

*Adjunkt, cand.theol. ph.d.
Kirstine Helboe Johansen*

*Post.doc. cand.mag. ph.d.
Katrine Frøkjær Baunvig*

Abstract: The worship service of the Church has been an object of intense interest within both scholarly work and the everyday work of the congregations. This article contributes to this ongoing discussion by a cognitive analysis of selected services and groups of ritual participants in the Evangelical-Lutheran Church in Denmark. The theoretical framework is the Canadian evolutionary psychologist Merlin Donald. His theory of the evolution of the human cognition is illustrated by a model that guides the analyses of both services and types of ritual participants. The analyses show differences between the cognitive approaches that dominate among the participants and the cognitive appeals that dominate in the ritual procedures. In continuation of these analyses, the conclusion points to cognitive appeals within the ritual procedures of the established church that may be elaborated on to adjust to the group of participants as well as to appeal to the full spectrum of cognitive strategies that any human being possess.

Key words: Worship service – evolutionary psychology – cognition – ritual – Merlin Donald

Den folkekirkelige gudstjenestepraksis er under forandring. Søndagens højmesse og de store livsritualer: dåb, konfirmation, vielse og begravelse står ikke længere alene, men suppleres af en voksende ritual underskov af børnegudstjenester, meditations- og stillegudstjenester, andagter, natkirke og friluftsgudstjenester. Alt sammen for at fastholde kirke og kristendom som relevant og gyldig livstolkning for mennesker i dag.

Teologisk følges denne kirkelige fornyelse både nationalt og internationalt af en interesse for gudstjenestens opbygning og teologiske udtryk. Gudstjenesten er blevet belyst som homiletisk begivenhed, som ritual, som kropslig handling og som teologisk betydningsbæ-

rende. Senest er gudstjenesten blevet undersøgt ud fra en performativ æstetisk vinkel.¹ Ligesom den performative æstetiske tilgang opfatter vi i denne artikel gudstjenesten som en både rituel og teologisk udtryksform – som et særligt erfaringsrum, der finder sted, når den udføres i praksis. Vi undersøger således forholdet mellem den menneskelige erkendelse og gudstjenestens rituelle elementer ved at rejse to spørgsmål: På hvilken måde kan man beskrive de forskellige former for kognitive ‘modi’, som mennesker går til gudstjeneste med? Og hvorledes appellerer gudstjenestens enkelte delelementer til disse kognitive tilgange?

Disse spørgsmål og besvarelsen af dem er inspireret af den canadiske evolutionspsykolog Merlin Donald. I sit hovedværk *A Mind So Rare. The Evolution of Human Consciousness*² argumenterer han for, at menneskets kognitive evolution er forløbet gennem fire stadier: episodisk bevidsthed, mimetisk kultur, mytisk-narrativ kultur og teoretisk kultur; og at disse fire erkendelsesformer er fortsat sameksisterende i det fuldt udviklede menneske. Ud fra denne teori udarbejder vi en analytisk model, som anvendes til at analysere typiske ritualtilgange blandt ritualdeltagere såvel som rituelle appelformer i udvalgte eksempler på gudstjenester. Analysen afdækker dermed også underprioriterede erkendelsestyper, som kræver fornyet teologisk og liturgisk interesse.

I. Menneskets kognitive og kulturelle evolution

Merlin Donald beskriver menneskeartens udvikling fra ikke-kommunikerende, instinktstyrede individuelle dyr til kommunikerende og kollektivt orienterede væsener, som er i stand til at sætte sig ud over egne umiddelbare behov og underordne sig et fælles forestillingsunivers og verdensbillede. Det er altså både historien om, hvordan mennesket blev menneske, og om, hvordan den menneskelige kultur opstod. Selvom Donalds teori ikke er eksplicit rettet mod religion, er hans teori i samklang med afgørende dele af forskningen på dette

1. David Plüss, *Gottesdienst als Textinszenierung. Perspektiven einer performativen Ästhetik des Gottesdienstes* (Zürich: Theologischer Verlag Zürich 2007); Jette Bendixen Rønkilde, “Kroppen som troens spejl – henimod en teologisk somatologi”, *DTT* 71 (2008), 188-203; Alexander Deeg, *Das äußere Wort und seine liturgische Gestalt. Überlegungen zu einer evangelischen Fundamentalliturgik* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2012); Jørgen Demant, “Gudstjenesten finder ‘sted’- en æstetisk-teologisk analyse”, *KFPT* 132 (2013), 48-56.

2. Merlin Donald, *A Mind so Rare. The Evolution of Human Consciousness* (London/New York: W.W. Norton & Company 2001)

område. Dette forhold svækker imidlertid ikke teoriens relevans; tværtimod letter det arbejdet med at applicere Donalds evolutionspsykologiske præciseringsforslag.³

Episodisk bevidsthed

Ifølge Donald begynder menneskets kognitive udvikling med den såkaldt episodiske bevidsthed. Som navnet indikerer, har den at gøre med evnen til at opleve, genkende og huske enkeltstående begivenheder som sammenhængende enheder og genkommende typer af episoder: “at slås”, “at parre sig”, “at soignere mage eller unge” osv. (Donald 2001, 200 ff.). Denne evne har alle pattedyr, og den kan betragtes som en tendens til at registrere og opsamle erfaringer, der bliver udgangspunktet for fremtidige handlinger. Den episodiske bevidsthed kan altså ses som skellet mellem rent instinktiv adfærd og erfaringsbaserede handlingsmønstre. Det er en nødvendighed for udviklingen af sociale færdigheder, og Donald ser da også dette stadie som det første skridt væk fra det, han kalder den solipsistiske kløft imellem individer, som er lukket inde i deres eget univers og helt egen oplevelse af verden. Det er med andre ord den fundamentale kulturform, hvis man ved kultur forstår noget i retningen af en fælles bevidsthed mellem en gruppe individer.

Mimetisk bevidsthed og kultur

Hvis det episodiske er en almen pattedyrskompetence, er det mimetiske forbeholdt mennesker. Det udgør en før-sproglig kommunikationsform baseret på bevægelse og gestik. Selve ønsket om at meddele sig til sine omgivelser kræver en semiotisk kompetence og dermed relativ høj kognitiv udviklingsgrad. Overhovedet at præcisere og udtrykke et tegn til et andet individ forudsætter kontrol over hjerne og det motoriske apparat – en bevidst beherskelse af overgangen fra tanke til krop. Særligt ansigtet og manipulationen af ansigtsudtryk spiller en afgørende rolle i den sammenhæng. Man kan opfatte det som en art målrettet krystallisering af specifikke emotionelle tilstande i retning af en bestemt stereotypiseret gestik og/eller bevægelsesmønstre, hvis betydning er udbredt og accepteret af en gruppe individer. Individer underlægger sig altså på dette stadie bestemte (kropslige) konventioner (Donald 2001, 274).

Som roden mimesis antyder, udgør evnen til at efterligne en grundbestanddel i den mimetiske kompetence (Donald 2001, 262 ff.).⁴

3. Hans Jørgen Lundager Jensen, “Kognition og Kultur”, *RvT* 51 (2008), 20-40 (33ff)

4. Donalds mimesis-begreb er i familie med René Girards, idet de begge forstår mimesis som et medierende punkt mellem en animalsk og en fuldt menneskelig

Efterligning effektiviserer og accelererer udviklingen af den menneskelige kultur. Færdigheder og viden kan overleveres (justeres og rafineres) fra generation til generation, hvilket er en klar (kulturbåret) evolutionær fordel. Det mimetiske kulturstadie begynder med produktion og løbende forbedring af primitivt værktøj og er med andre ord første skridt i retning af håndværket, men i kraft af kropsbevidstheden også i retning af kunstformer som "pantomime, dans, skuespil, sport, musik, sang" (Lundager Jensen 2008, 33). Det er også i den mimetiske kultur, at ritualer introduceres som fast del af det menneskelige udfoldelsesrepertoire.

Mytisk bevidsthed og kultur

For omtrent 40.000 år siden udviklede Homo sapiens talens brug. Man udviklede de fonologiske egenskaber, som er påkrævet for at foretage selve udtalen af ord. Hertil kommer evnen til at overskue og benytte et leksikalt katalog af ord, at sammensætte dem i sætninger og endeligt at komponere mere omfattende og sammenhængende mundtlige strukturer som fx myter (Donald 2001, 277 ff.). Denne artsmæssige udvikling er naturligvis sket glidende og gradvist – som tilfældet er med barnets udvikling fra pludren til korrekt tale.

Det moment af tilfældighed og samtykke, som allerede introduceredes i den mimetiske udtryksforms konventioner – i de kropslige tegn, hvorved en fælles fortolkningspraksis dannede sig – skærpes i den mundtlige kultur. Ord og sproglige udtryk er mere præcise, men mindre sikre end gestik og fagter. De rummer mulighed for kommunikation af større kompleksitet, længere varighed og større præcision; men forudsætningen herfor er, at en gruppe individer accepterer og underkaster sig det vilkårlige tegnsystem – og det verdenssyn og de forestillinger, det rummer. Denne tilfældige præcisering har endvidere den konsekvens, at udviklingen af sprog – fordi det er så omkostningsfuldt og besværligt at huske og tillære sig – skiller grupper fra hinanden. Afstanden opstår ret konkret, ved at man anvender forskellige tegn for det samme fænomen (hest, cheval, Pferd, horse) og altså ikke uden oversættelser og forklaringer kan tale på tværs af de sproglige skel. I en vis forstand kan man altså opfatte dette som den evolutionshistoriske variant af Det Gamle Testaments Babelsmyte.⁵

---

bevidsthed og dermed begge opfatter mimesis som en fase i den menneskelige evolution. Mens Girard primært fokuserer på mimesis som kommunikation af begær, fokuserer Donald primært på mimesis som kommunikation af tegn og dermed som kommunikativ handleform med flere dimensioner (Tak til Professor Hans Jørgen Lundager for assistance til denne præcisering).

5. Roy A. Rappaport, *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, CSSCA 110 (Cambridge: Cambridge University Press 1999), 17ff

Adskillelsen drejer sig dog ikke kun om fonetisk-leksikal forståelse. Grupperne fjerner sig også fra hinanden i kraft af udfoldelsen af de forskellige forestillinger – Donald taler om de virtuelle virkeligheder – som følger med sproget (Donald 2001, 295 ff.). En væsentlig konsekvens ved udviklingen af sproget er nemlig, at det transformerer menneskets virkelighedsopfattelse – det vil sige, at mennesker indretter sig og handler efter bestemte, distribuerede forestillinger og myter. Det er altså ikke alene taleevnen, som interesserer Donald, men i ligeså høj grad de kognitive og kulturelle fænomener, som ledsager den.

Teoretisk bevidsthed og kultur

Sprogets påvirkning af menneskets virkelighedsopfattelse får en ny dimension med udviklingen af evnen til at forstå og benytte "eksternaliserede" eller materielle tegn. Hulemalerier er nogle af de første eksempler herpå. Men eksternalisering finder sit mest prægnante udtryk med opfindelsen af skriften. De væsentlige konsekvenser ved denne opfindelse er, at det nu er muligt at fastholde et bestemt udsagn, fortælling, forestilling osv. over markant længere tid end den rene mundtlige kommunikation tillader. Desuden ændrer distributionsmulighederne sig radikalt: mange flere kan præsenteres for og delagtiggøres i givne nedskrevne tanker end de, der kun udtales. Den virtuelle virkeligheds rammer udvides med andre ord. Den teoretiske kultur udvikler den mytiske kultur og er derfor i høj grad kendetegnet ved at lagre sprogligt baserede udtryk, men det er en finudvikling af en grundlæggende menneskelig kompetence til at lagre erindring og oplevelser i eksterne elementer af såvel ikonisk som indeksikal karakter. Mens hulemalerierne er en ikonisk gengivelse af for eksempel jagt, italesættes relikvier som en indeksikal forankring af en vigtig person og begivenhed. Det foregår også på individuelt niveau, hvor den enkelte forankrer sin erindring i sin tørrede brudebuket eller en nedarvet genstand fra et kært familiemedlem.

Betydningen begribes måske bedst ved at tage udgangspunkt i hukommelsen. Fra alene at måtte forlade sig på hjernens biologiske materiale til lagring af information er der nu ydre hjælperedskaber. Tanker bliver lettere at fastholde, og man kan bruge energi på at videreudvikle og systematisere frem for blot at bevare. Lidt forenklet kan det opsummeres ved, at man går fra mere eller mindre løsevne mytiske fortællinger til omfattende mytekomplekser og teologier. Eksternaliseringen af menneskets tankevirksomhed er således udgangspunkt for specialisering og præcisering i viden bredt forstået og har i sig en indbygget accelerationsmekanisme.

II. Mennesket i verden – herunder Ikea

De forskellige former for bevidsthed bringes i anvendelse i alle tænkelige sammenhænge – en tur i Ikea kan tjene som eksempel. De fleste vil kunne fremkalde sig minder om en (sandsynligvis strabadserende) runde i en sub-urban lagerhal fyldt med fyrretræ, spraglede tekstiler og korkbordskånere. Det første umiddelbare møde går gennem et tilsyneladende endeløst showroom. Man bombarderes med indtryk af sofa-konstellationer, gardin-draperinger og af diverse bud på domesticeringen af rummet under en højseng. Dette registreres som enkeltvis, tumultariske syns- og duftindtryk gennem det episodiske apparat. Men efterhånden danner man sig et overblik. Strukturen i udstillingernes tematiske inddelinger fremtræder gradvist mere tydelig. Vi trækkes gennem forskellige miljøer som “stue”, “soveværelse”, “køkken” og “opbevaring”. Så småt bliver man i stand til at udvikle en bevidst strategi for sin fysiske færdsel gennem rummet. Herefter vil man muligvis forholde netop dette Ikea-besøg til lignende oplevelser eller tidligere besøg. Det er her i mønstergenkendelsen, at den mimetiske kompetence tager over. Denne erfaringsmodus vil sandsynligvis – men naturligvis i varierende grader – lægge sig inden for rammerne af de forestillinger, ideer og værdier, som knytter sig til Ikea som *brand*. Ikea-koncernen har en stærk selvfortælling som forkæmper for kulturel pluralisme, demokrati, (materialistisk) frihed og ikke mindst som svensk.⁶ Det nationale synes i denne sammenhæng at være en værdimærke i sig selv – noget, der inkarnerer det ideologisk-konsekvente sindelag besluttet på inklusion og rummelighed, men som samtidig er mildt-*trävligt* og glad for *köttbullar* og tyttebærmarmelade. Det kræver en mytisk-narrativ kompetence at opfatte “Ikea-fortællingen”, mens den teoretiske tager sig af at rubricere denne fortælling som markedsføring. Hertil kommer, at den narrative kompetence lader den enkelte kunde flette en selvfortælling sammen, hvor Ikea som sted og indkøbet som begivenhed kan have spillet en relevant rolle: Besøgene, da man flyttede hjemmefra, fik barn, blev gift, blev skilt opleves måske (og formodentligt momentant) som en rød tråd. Endelig er der det ‘teoretiske’ metaniveau, hvor kunden reflekterer over sin egen rolle som kunde – over sin egen forbrugsidentitet: ‘jeg er sådan en, der (eventuelt undtagelsesvist) handler i Ikea frem for Idémøbler’.

6. Jf. artiklen “The gospel according to Ikea” på <http://www.theguardian.com/g2/story/0,3604,336379,00.html> (besøgt 06.11.14).

Mennesket i verden – herunder kirken

Man genkender nemt de forskellige bevidsthedsformer fra Ikea-besøget i en klassisk højmesse. Nogle deltagere vil gennemløbe samtlige kognitive modi; men det er samtidig muligt at udarbejde kategorier for idealtypiske oplevelser, der tager udgangspunkt i de forskellige modi. Man kan således tale om den uvante kirkegængers første, forvirrede oplevelse af folk på rad og række, som tilsyneladende vilkårligt rejser og sætter sig i flok (episodisk erfaring), over den vedholdendes tiltagende mønstergenkendelse (mimetisk erkendelse) og begyndende afkodning af den dominerende fortælling (mytisk-narrativ erkendelse) til oparbejdelsen af færdigheder til at opfatte fortolkningsmarkører i prædikenen og indlejringen i egen selvfortælling (teoretisk erkendelse).

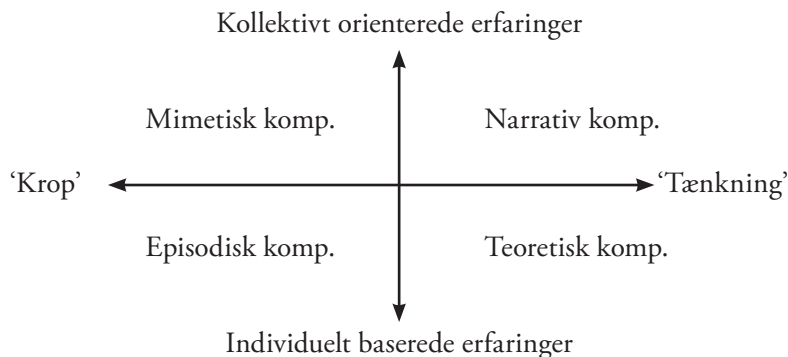
Forskellige kirkeoplevelser

Erfaringer, som domineres af det episodiske og det mimetiske 'lag', kan forenklet beskrives som sanseligt-kropslige. Man oplever kirkerummets duft og akustik, deltagerens bevægelsesmæssige mønstre og musisk-rytmiske udfoldelse samt egen deltagelse i de forskellige handlinger. Over for disse står erfaringerne, som høstes henholdsvis gennem det narrative og det teoretiske lag: De knytter sig til sproglige udtryk og målrettet 'tænkning' – i fortællingerne og i den (abstrakte) teologiske refleksion. Samtidig er det muligt at foretage en anden krydsinddeling. For den episodiske og den teoretiske kompetence forholder sig til den mimetiske og den narrative kompetence som det individuelle forholder sig til det kollektive.⁷ Den 'episodiske individualisme' er umiddelbar og uformidlet sansning; den 'teoretiske individualisme' er en reflekteret bearbejdelse og tilegnelse af et korpus af praksis og forestillinger. Den 'mimetiske kollektivism' er for sin del den spontane synkronisering af egen krop til fællesskabets bevægelsesmønstre; den 'narrative kollektivism' derimod er forståelsen og anerkendelsen af fællesskabets forestillinger og fortællinger som udgangspunktet for den gyldige tilværelsestolkning. Denne matrix kan illustreres således:

---

7. Det individuelle skal naturligvis ikke forstås som solipsistisk – den individuelle, umiddelbare erfaring og den individuelle bearbejdning er indlejret i den kulturelle praksis, som sætter rammen om det levede menneskeliv.

Figur 1

Den (teoretiske) individuelle bevidstgørelse af og identifikation med traditionen – med lageret af ritualer, myter og dogmer – kan udlægges som et 'kognitivt klimaks'. Det vil sige som målet med eller højdepunktet for den religiøse praksis. Dette ville endog kunne opfattes som en klassisk protestantisk holdning, hvor fokus først og fremmest er prædikenen og den individuelle tilhørers internalisering af budskabet. Den individuelle oplevelse og begyndende genkendelse af dufte, stemninger og rytmer kan udlægges som en 'kognitiv urgrund'. Det er her den første interesse og lyst til at gentage oplevelsen skal opstå – ellers er der ingen grund til at deltagere skal engagere sig i den kognitive refleksion.

Donald tildeler ikke religion et selvstændigt fokus i sin fremstilling, men som menneskelig kulturel udtryksform fortolkes og bearbejdes religion gennem de samme menneskelige bevidsthedsformer, som andre menneskelige udtryk – om end religion har specifikke særtræk. En overordnet rubricering af de religiøse hovedaktiviteter efter Donalds skema viser at det mimetiske, det narrative og det teoretiske svarer til forholdet mellem ritualpraksis, mytefortælling og teologisk refleksion;⁸ men også den episodiske bevidsthed er relevant for den fulde forståelse af klassiske rituelle udtryksformer. Et klassisk protestantisk fokus på den individuelle forankring af praksis og lære forudsætter en kirke, hvor kirkevanthed og regelmæssig gudstjenestedeltagelse er normen; men i dag er de faktiske besøgende ofte

8. Hans Jørgen Lundager Jensen, "Teologi, mytologi, ritual – Gudstjenestens tre niveauer", *Religion* (1996), 53-63.

ikke fortrolige med institutionen. Viggo Mortensen skelner mellem kernemenigheden, servicemenigheden, også kaldet de fejringskristne, de trofaste kirkefremmede og patchworkmenigheden, som rummer de religiøst søgende, mens Karen Schousboe og Sten Marquard skelner mellem kulturkristne og kirkekristne.⁹ Begge eksempler søger at beskrive den variation af tilhørsforhold og interesser, som kirken må forholde sig til. Det gælder ikke mindst i rituelle handlinger, hvor de forskellige grupperinger mødes og ideelt set forenes. Dette er et pragmatisk argument, der accepterer som et historisk faktum det komplekse forløb af modernitetsudvikling, sekularisering og individualisering, som karakteriserer det 20. århundrede og som har rødder i reformationen, oplysningstænkningen, romantikken, den britiske liberalisme og den franske republikanisme. Denne udvikling synes at have forandret majoriteten af kirkebrugere med relativt stabil identitet til selektive brugere, hvilket er en indlysende betingelse for folkekirken i dag.

3 Rituelle tilgange og appelformer i Den Danske Folkekirke

Analysen viser Donalds relevans for en større forståelse af såvel ritualformer som ritualdeltagere. På den ene side analyserer vi forskellige typer af gudstjenesteritualer. Dette har vi gjort under overskriften 'rituel appel'. På den anden side inddeler vi de typiske kirkegængere i overordnede grupperinger. Dette har vi kaldt 'rituelle tilgange'. Vi begynder med det sidste først.

Typiske ritualtilgange

De typiske ritualtilgange kendetegnes ved en særlig gruppe, en ritualopfattelse, et bibelsyn og er illustreret med en signaturteolog. Det ses i tabel 1.

---

9. Viggo Mortensen, *Kristendommen under forvandling. Pluralisme som udfordring til teologi og kirke i Danmark* (Aarhus: Forlaget Univers 2005), 92ff, 102. Karen Schousboe & Sten Marquard Rasmussen, *Menigheder og mennesker – kirkens landskab i det 21. århundrede* (København: Forlaget Aros 2003), 9-11.

Tabel 1: Kendetegn ved typiske ritualtilgange

Kendetegn/Tilgang	Teoretisk-Narrativ	Mimetisk-Narrativ	Episodisk-Mimetisk
Identitet	Teologi	Religion	Religiositet
Gruppe	Elite og særligt interesserede	Erfarne og traditionelle	Uskolede og spirituelle
Ritualopfattelse	Liturgi	Ritual	Oplevelse
Bibelsyn	Teologier	Fortællinger	Fortune Cookies
Signaturteolog	Kierkegaard	Grundtvig	Hildegard af Bingen

Den teoretisk-narrative tilgang

Den teoretisk-narrative tilgang er sproglig og reflektiv. Disse kirkegængere er fortrolige med de kristne forestillinger og indlejret i fællesskabet. Teologiske diskussioner og kritik er ikke ualmindeligt; man har en teologisk 'smag' og en holdning til den rituelle stil.¹⁰ I sin refleksion over den kollektive fortælling har denne tilgang karakter af teologi – en distanceret og reflektiv relation til det religiøse univers, hvilket også indebærer at ritualopfattelsen er teologisk bestemt. Det kan komme til udtryk som ritualkritik, men også som en interesse i ritualernes teologiske betydning. I begge tilfælde er ritualer derfor liturgi – teologisk begrundede og teologisk betydningsbærende. Den teologiske karakter præger også tilgangen til den religiøse grundfortælling, som i den teoretisk-narrative tilgang netop ikke er entydig og guddommeligt givet, men en samling af teologier og erfaringer, som mennesker har formuleret i deres forsøg på at genfortælle og fortolke kristendommens grundlæggelse og fortsatte gyldighed.

Uddannede teologer og præster indtager naturligvis en central position inden for denne tilgang; men de særligt interesserede kirkegængere og kulturkristne hører også til inden for denne gruppe.

10. Dette distancerede forhold til ritualer fremhæves ofte som et ideal i en luthersk kontekst. Tydeligt hos A.F. Nørager Pedersen (Pedersen 1969), men også som en del af den nyere teologiske interesse for ritualer hos fx den tyske protestantiske religionspædagog og teolog Michael Meyer-Blanck, som mener, at evangeliske kristne skal fejre gudstjeneste som ritualteoretikere (Meyer-Blanck 1997, 45).

De identificerer sig med kristendom og kirke og forholder sig vidende, reflektivt og nysgerrigt til kristendommen. Det er den gruppe, som læser de nyeste bøger om den historiske Jesus, måske holder de *Dansk Kirketidende*, går til foredrag om Dietrich Bonhoeffer og ser med undren på karismatiske fænomener.

Fordi den evangelisk-lutherske tradition med sit fokus på individuel tilegnelse og religiøs uddannelse i høj grad fremstår som en særligt teoretisk religionsform, er denne gruppe på mange måder en teologisk idealtype, som ikke bare udfører sin religiøse praksis, men forholder sig til den og reflekterer over den. Signaturteologen er derfor Søren Kierkegaard, som netop understreger den konstante selvrefleksion og tilegnelse af kristen identitet.

Den mimetisk-narrative tilgang

Den mimetisk-narrative tilgang deler forankringen i den fælles fortælling med den teoretisk-narrative tilgang, men i kraft af den fremtrædende mimetiske kompetence er den gruppe endnu stærkere forankret i det kollektive. For denne gruppe er religion netop religion forankret i en praksis, som er uløseligt forbundet med det narrative tilhørsforhold og som ikke nødvendigvis er forbundet med individuel refleksion. Derfor opfattes ritual som ritual, nemlig en handlingssekvens, som bærer meningen i sig selv i kraft af narrative markører; men denne gruppe beskæftiger sig ikke nødvendigvis med den bagvedliggende teologiske forklaring på de rituelle led. I den forstand er deres relation til kristendommen selvfølgelig både af tradition og kultur. Til den gruppe hører derfor de erfarne kirkegængere, som har opretholdt en stabil kirkegang, men også de traditionelle kulturkristne, som opfatter kirken som den selvfølgelig ramme om livets store begivenheder. De erfarne kirkegængere og de traditionelle kulturkristne er naturligvis forskellige, hvad angår deres respektive viden om og fortrolighed med højmesse; men i begge tilfælde er deres tilgang til kirken båret af en umiddelbar identifikation med fortællingen og det rituelle udtryk.

Den umiddelbare og i vidt omfang uproblematisk relation til kirken og dens ritualer afspejler sig også i bibelsynet, som i høj grad opfattes som en samling af gode og betydningsfulde fortællinger, ofte med vægt på de gammeltestamentlige fortællinger, som understreger det præg af velsignelsesreligion, som kendetegner den mimetisk-narrative tilgang. Det er denne gruppe, som forsøger at huske at læse børnebiblen for deres børn, holder af Disneys filmatiseringer af bibelfortællinger, er aktive i de lokale idrætsforeninger, synes det er dejligt, når højskolesangbogen bliver taget frem, og som opfatter kirken som en naturlig del af lokalsamfundet.

Hvis den teoretisk-narrative tilgang er et teologisk ideal, er den mimetisk-narrative tilgang den religiøse rugbrødsmotor, som enhver religion er afhængig af: en fortsat gruppe af mennesker som fastholder deres relation til kirken i en uproblematisk forbindelse mellem religion og kultur. Det gælder naturligvis særligt de faste kirkegængere, men også de traditionelle kulturkristne, som af tradition søger kirken ved religiøse og kulturelle højtider som jul, fastelavn, påske, Skt. Hans, Halloween og ved større livsforandringer.

Den dybe forankring i kultur og tradition samt den umiddelbare anerkendelse af den kollektive handlings betydning gør N.F.S. Grundtvig til den gruppes signaturteolog, fordi netop han forstod, at (institutions-)historien, salmesangen, dåben og nadveren var kristendommens fundament.¹¹

Den episodisk-mimetisk tilgang

I den episodisk-mimetiske tilgang forlades den dybe kollektive forankring og erstattes af en individuel og kropslig tilgang til det religiøse univers. Denne tilgang er først og fremmest kropslig og dermed umiddelbar. I kraft af ritualers performative karakter indlejres også den episodisk-mimetiske tilgang i den kollektive bevægelse; men i kraft af det episodiske er der ingen direkte forbindelse til den fælles fortælling, som kendetegner det religiøse univers. Denne tilgang er derfor kendetegnet ved at være udtryk for en individuel religiøsitet, som i udpræget grad går til ritualer som en oplevelse. Fordi det mimetiske aspekt er udefrakommende i kraft af den rituelle ramme, vil den episodisk-mimetiske tilgang have stor lighed med en teoretisk-episodisk tilgang, som er rent individuel, men som i modsætning til den episodisk-mimetiske tilgang i højere grad supplerer den episodiske oplevelse med individuelle refleksioner over egen religiøsitet og oplevelse.

Til den gruppe hører de uskoledede (og måske ovenikøbet uinteresserede), som uforvarende, som fx gæster til en konfirmation eller en dåb, mimetisk indlejres i den rituelle begivenhed og tager det som en oplevelse; men til denne gruppe hører også de spirituelle, som ligeledes indlejres i ritualer og oplever det, men som sandsynligvis inddrager teoretisk kompetence i en individuel refleksion. Denne gruppe er derfor mere splittet end de andre to grupper. Selvom gruppen forenes af den episodisk-mimetiske tilgang som er kendetegnet ved en meget rudimentær forankring i den religiøse fortælling, adskilles den af deres grad af interesse. De uskoledede, ikke-interesserede lader det blive ved oplevelsen, mens de spirituelle, interesserede tilføjer en individuel

11. Katrine Frøkjær Baunvig, *Forsamlingen først. N.F.S. Grundtvigs og Émile Durkheims syn på fællesskab* (Ph.d.-afhandling forsvaret ved Aarhus Universitet 2013), 40f.f

teoretisk komponent, som integrerer oplevelsen i en selvstændig komponeret form for religiøsitet.

Den manglende forankring i den religiøse fortælling har også betydning for bibelsynet, som i høj grad får karakter af en samling uforbundne *Fortune Cookies*, som den enkelte kan plukke i. Samme holdning gør sig i nogen grad gældende i forhold til ritualers forløb, som den enkelte forholder sig selektivt til. Det er denne gruppe, som uproblematisk kombinerer Jesus som en klog mand med troen på reinkarnation, som lægger vægt på det individuelle valg og på, at det skal føles rigtigt. I kraft af den manglende forankring i den fælles fortælling er det ikke oplagt at tilskrive denne gruppe en signaturteolog; men særligt den spirituelle del af gruppen er inspireret af den kristne mystiske tradition med dens fokus på religion som oplevelse. Et godt eksempel herpå er Hildegaard af Bingen, som ikke mindst i kraft af Anne Lise Marstrand Jørgensens roman er blevet kendt. Af samme årsag er denne gruppe hverken idealtipe eller rugbrødsmotor; den er nærmere en slags missionsmark, som set ud fra kirkens synspunkt skal genforankres i den kollektive fortælling.

De tre tilgange dækker et bredt spektrum af den folkekirkelige brugergruppe fra præsterne og de elitære kulturkristne over den faste gudstjenestemenighed og de traditionelle kulturkristne til de ikke-religiøse og spirituelle, som befinder sig i kirkens udkant. Gruppernes sociologiske størrelse varierer betragteligt med præsterne, de elitære og den faste menighed som den mindste gruppe, og de traditionelle, ikke-religiøse og spirituelle som den største. Det er naturligvis en udfordring, at såvel idealet som den centrale del af rugbrødsmotoren udgør den mindste del af brugergruppen, mens den mindre stabile del af motoren og missionsmarken er majoriteten. Denne skævvridning forstærkes, hvis det viser sig, at centrale gudstjenesteformer appellerer netop til de mindst repræsenterede tilgange.

Eksempler på rituel appel

Rituelle handlinger appellerer til forskellige kognitive kompetencer, afhængig af hvad deres form og primære formål er. Kropslige handlinger appellerer til kropslig episodisk og mimetisk kompetence, afhængig af om fokus er den kollektive eller den individuelle handling eller modtagelse. Sproglige handlinger appellerer til kognitiv narrativ eller teoretisk kompetence, afhængig af om form og formål er rettet mod indskrivning i den fælles fortælling eller mod selvstændig refleksion. På den baggrund analyserer vi tre gudstjenestetyper: højmesse som er et veletableret ritual, som gennemføres med høj frekvens, begravelse som er et veletableret ritual, som gennemføres med lav frekvens, og

meditationsgudstjeneste, som er et nyere ritual, som gennemføres lejlighedsvist. Tabel 2 viser, hvorledes de forskellige liturgiske led lader sig indordne i forhold til kognitive kompetencer. De forskellige led er placeret af en fortløbende akse også inden for den enkelte celle, så de øverste led er tættest på den foregående kompetence, og de nederste led er tættest på den efterfølgende kompetence.

Tabel 2: Fordeling af liturgiske led i forhold til den primære appel

Kompetence / Gudstjeneste	Højmesse	Begravelse	Meditationsgudstjeneste*
Teoretisk kompetence	Prædiken	Prædiken	Betragtning
Narrativ kompetence	Læsninger Kollekt og Kirkebøn Indstiftelsesord	Læsninger Kollekt	Læsning Kollekt
Mimetisk kompetence	Hilsen Bønner Apostolsk velsignelse Trosbekendelse Salmer	Hilsen Bønner Trosbekendelse Salmer	Hilsen Salmer
Episodisk kompetence	Aronitisk velsignelse Nadvermåltid Præludium og postludium	Aronitisk velsignelse Jordpåkastelse Præludium og postludium	Meditation Lystænding Stilhed

* Liturgiske led til meditationsgudstjeneste tager udgangspunkt i "Morgensang og Meditation i Nygårdskirken"¹² og er suppleret med tilgængelige liturgier fra danske folkekirker på nettet.

12. Lis Withøft Larsen, "Morgensang og meditation i Nygårdskirken", *KFPT 104* (2006), 37-42.

I alle tre liturgier appellerer kun et enkelt led til den teoretiske kompetence. Det gælder højmessens prædiken, begravelens prædiken eller tale og meditationsgudstjenestens betragtning. Prædikenen er præstens reaktualisering af det kristne univers i forhold til bestemte tekstrækker, en bestemt begivenhed eller person eller en bestemt stemning; og derfor lægger prædikenen i høj grad op til selvstændig viderefortolkning og bearbejdning.¹³ Den narrative kompetences appelformer er læsninger og kollekter og i højmessens tilfælde ligeledes kirkebøn og indstiftelsesord, som hver især genbeskriver dele af det kristne univers.

De appelformer, som appellerer til den mimetiske kompetence, indeholder alle aktive handlinger fra deltagerens side og har alle hortativ karakter. De vil noget med deltagerne. Det sker i mindre grad ved hilsen, bønner og apostolsk velsignelse, hvor menigheden har korte svar eller meget begrænset handling. I højere grad sker det ved den fælles fremsigelse af trosbekendelse og i endnu højere grad ved salmerne, hvor menigheden rytmisk forener deres stemmer i sang. Disse handlinger har fokus på den kollektive gruppe, som menigheden udgør, mens de kropslige handlinger, som i kraft af den mimetiske kompetence appellerer til episodisk kompetence, i højere grad fokuserer på det enkelte individ. Forskellen fremgår tydeligt i højmessens to velsignelser: Mens man ved den apostolske velsignelse rejser sig "for med apostlene at tilønske *hverandre*", rejser man sig i den aronitiske velsignelse for at modtage Herrens velsignelse, så han kan "velsigne *dig* og bevare *dig*". Endelig er præludium og postludium sprogløse og appellerer derfor til en før-sproglig erkendelsesmodus.

Ved et første overblik er det således tydeligt, at alle tre gudstjenestetyper appellerer til alle fire erkendelsesformer. Den rituelle form tilstræber refleksion, kollektiv fortælling, fælles bevægelse og en individuel erfaring.¹⁴ Det er ligeledes tydeligt, at alle tre gudstjenestetyper forenes i en række faste, mimetisk-narrative led, som gør, at den primære appelform i alle tilfælde er mimetisk-narrativ.

Alligevel træder højmassen frem med det mest udførlige rituelle forløb, som er særligt fremtrædende i forhold til antal led, der appellerer til narrativ og mimetisk kompetence. Relativt set har højmassen derfor

13. Anders Klostergaard Petersen, "Fra hellig til religiøs tekst. En religionsfænomenologisk skitse til typologisering af religiøse tekster", *Litteraturen og det hellige. Urtekst – Intertekst – Kontekst*, red. Ole Davidsen et al. (Aarhus: Århus Universitetsforlag 2005), 414-32. Marianne Gaarden, "Prædikenen som subjektiv meningsproduktion", *En gudstjeneste – mange perspektiver*, red. Kirstine Helboe Johansen & Jette Bendixen Rønkilde (København: Forlaget Anis 2013), 111-141.

14. Det gælder ikke nødvendigvis alle ritualer; fx vil babysalmesang primært placere sig i det mimetiske.

en stærkere appel til det mimetisk-narrative end både begravelsen og meditationsgudstjenesten; men kontrasten er størst til meditationsgudstjenesten, som har en række ekstra led, meditation, stilhed og lystænding, som appellerer til episodisk kompetence og afledt heraf til teoretisk kompetence i individuel refleksion over den ordløse oplevelse. Mens højmessens i kraft af sin vægtlægning på mimetisk-narrative led primært appellerer til en mimetisk-narrativ tilgang, appellerer meditationsgudstjenesten med sine ekstra episodiske led til den episodisk-mimetiske tilgang såvel som til en episodisk-teoretisk tilgang. Det vil sige til en rituel oplevelse, som kan forankres såvel i den fælles rituelle bevægelse som i den individuelle refleksion. Begravelsen indtager da en midterposition, som deler mange led med højmessens. Det er dog vigtigt at understrege, at begravelsen adskiller sig markant fra højmessens i kraft af sin nære forbindelse til et unikt levet menneskeliv. Det er tydeligt ved jordpåkastelsen, som netop appellerer til episodisk kompetence. Det indebærer desuden, at den tilsyneladende ensartede appel til teoretisk kompetence i prædikenen har forskellig funktion i de to ritualer. Mens højmessens prædiken peger i retning af den fælles religiøse fortælling og dermed i retning af narrativ kompetence, forener begravelsens prædiken den fælles religiøse fortælling og det unikke liv og peger dermed i retning af episodisk kompetence. Den tilsyneladende lighed mellem højmesse og begravelse dækker derfor betydelige forskelle, som blandt andet handler om frekvens.

Frekvens og idealtypiske tilgange til gudstjenester

Inden for det enkelte rituals forløb appelleres til forskellige erkendelsesmæssige kompetencer i kraft af de enkelte leds forskellige karakter og formål, men det enkelte ritual i sin helhed kan ligeledes tilskrives en overordnet appelform i kraft af sin frekvens. Det illustreres i tabel 3.

Tabel 3: Frekvens og idealtilgang i forhold til gudstjenestetyper

Kendetegn /gudstjeneste	Højmesse	Begravelse	Meditations- gudstjeneste*
Frekvens	Ugentlig	Enkelt	Lejlighedsvis
Idealtipe	Mimetisk- narrativ	Mimetisk- narrativ Mimetisk- episodisk	Mimetisk-Narrativ Teoretisk-Episodisk

* Se note ved Tabel 2

Højmessens rituelle forløb understøtter primært en mimetisk-narrativ tilgang, og dette understreges af højmessens hyppige frekvens. Som ugentligt gentaget ritual indlejrer højmissen ideelt sine deltagere i den fælles fortælling og menighedens fællesskab og fastholder dem deri i kraft af hyppig gentagelse. Højmessens idealtipe er derfor entydigt mimetisk-narrativ.

Begravelsens forløb appellerer ligeledes til en mimetisk-narrativ tilgang; men i kraft af sin langt lavere frekvens forankres det mimetisk-narrativ i et enkelt levet liv og dermed i en episodisk tilgang. Selvom de fleste i en dansk kultur vil deltage i en række begravelsesgudstjenester gennem livet, er hver enkelt begravelse en afsked med et konkret, levet menneskeliv, som i begravelsen ideelt set genfortælles og erindres. Begravelsens idealtipe er derfor såvel en mimetisk-narrativ tilgang som en mimetisk-episodisk tilgang, som i kraft af den fælles handling skaber en oplevelse, som lægger op til at blive husket særligt eftertrykkeligt.

Meditationsgudstjenestens frekvens er langt mere ustabil. Den indtræffer lejlighedsvist, måske nogle steder rytmisk månedsvist; men har ikke som højmissen indbygget en ubetinget forventning om deltagelse. Man kan deltage i meditationsgudstjeneste efter behov. Den rituelle opbygning afspejler højmissen, og den mimetisk-narrative tilgang er derfor også her en idealtipe; men i kraft af den lejlighedsvis optræden, som lægger op til at overveje, om man har lyst til at deltage på et givent tidspunkt, er idealtypen ligeledes teoretisk-episodisk, hvilket understøttes af de særlige episodiske rituelle led.

I forhold til den ovenstående typologisering af rituelle tilgange er det tydeligt, at højmesse, begravelse og meditationsgudstjeneste primært appellerer til en mimetisk-narrativ tilgang, om end den sociologisk set udgør en mindre gruppe. Samtidig fremstår begravelsen med en ligevægtig appel til såvel mimetisk-narrativ som mimetisk-episodisk tilgang, hvormed den rammer en bredere gruppe. Det bekræftes af begravelsens fortsatte udbredelse. Endelig bekræfter meditationsgudstjenesten den mimetisk-narrative tilgangs generelle primat, men har derudover en specifik appel til en teoretisk-episodisk tilgang, som kendetegner gruppen af spirituelt søgende, som ovenfor blev kategoriseret som missionsmark.

Rugbrødsmotoren og de andre

Alle tre gudstjenestetyper appellerer ikke overraskende til den mimetisk-narrative tilgang, som kendetegner de kirkevante og traditionelle kulturkristne, som er en nødvendig bestanddel af en enhver levende religion; men samtidig appellerer de tre gudstjenestetyper også til andre tilgange. Det gælder på det overordnede plan i forhold

til både begravelse og meditationsgudstjeneste; men i forhold til de enkelte rituelle led gælder det alle tre gudstjenestetyper. Den enkelte gudstjeneste skaber således mulighed for forskellige tilgange om end i skiftende grad og i varierende overensstemmelse med ritualets overordnede udtryk. Det gælder således, at de led, som appellerer til episodisk kompetence, fremstår stærkere, hvis ritualets overordnede udtryk og frekvens er i overensstemmelse hermed. Derfor vil i særlig grad højmessens episodiske elementer sandsynligvis blive overdetermineret af den hyppige frekvens og de fyldige narrative og mimetiske led i overensstemmelse med højmessens overordnede formål.

Samtidig træder særlige rituelle delelementer frem som særligt betydningsfulde i gudstjenesteformernes appel til forskellige tilgange. Her indtager særligt salmerne en central plads. De befinder sig i alle tre eksempler i grænselandet mellem mimetisk og episodisk kompetence, fordi de i kraft af den rytmiske forening appellerer til en umiddelbar oplevelse af fællesskab. Samtidig forbinder salmerne i kraft af deres indhold det episodiske og mimetiske med det narrative. Salmer indtager således en afgørende position i forhold til at forene forskellige tilgange i fælles handling, men kan også komme til at understrege splittelsen og manglen på tilhørsforhold, hvis man ikke genkender melodierne og føler sig fremmedgjort (Baunvig 2013). På samme måde indtager den åbne fortolkning i prædiken og betragtning en central position i forhold til alle tilgange, fordi den lægger op til individuel modtagelse og dermed kan modtages på forskellige niveauer (Gaarden 2013). Den mimetisk-episodiske tilgang vil måske opfatte den som en spændende tale, den mimetisk-narrative som et forventet liturgisk led med sin egen form og den teoretisk-narrative som et teologisk debatindlæg. Med sin appel til teoretisk kompetence sætter prædikenen dermed den enkelte fri til at behandle indlægget som man ønsker.¹⁵

Mens salmerne og prædikenen er markante eksempler på liturgiske led, som potentielt er tilgængelige ud fra forskellige tilgange i en egen individuel refleksion over prædikenen eller en rytmisk, mimetisk eller endda narrativ indlejring i fællesskabet¹⁶ i salmesangen, sætter de stærkt rituelle mimetisk-narrative elementer som hilsen, bøn, kollekt og læsninger sandsynligvis den største forskel mellem tilgangene. For den mimetiske-narrative tilgang udgør de en indlejret og næsten in-

15. Men prædikenen kan naturligvis også opleves som vanskelig og intetsigende.

16. Ole Davidsen, "Den liturgiske hymne: Et udkast til bestemmelsen af salmen som helligtekst", *Litteraturen og det hellige. Urtekst – Intertekst – Kontekst*, red. Ole Davidsen et al. (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2005), 144-163.

stinktiv praksis, den narrativ-teoretiske tilgange kan lade sig indlejre eller forholde sig reflektivt og distanceret, men den uskoledede episodisk-mimetiske tilgang og måske i endnu højere grad den spirituelle episodisk-teoretiske tilgang kan føle sig fremmedgjort og usikker.

III. Konklusion

Vores analyse viser, at gudstjenesternes rituelle opbygning appellerer til samtlige fire kognitive kompetencer, men emfasen ligger på den narrativ-mimetiske. Denne appel er imidlertid ikke fuldt repræsentativ for de tilgange, som viste sig dominerende i de forskellige grupper af ritualdeltagere. Det må derfor rejses som et liturgisk-teologisk spørgsmål, hvordan man i højere grad kan imødekomme deltagere, som har andre forudsætninger for og tilgange til det at deltage i gudstjenester.

Med Donalds evolutionspsykologiske beskrivelse af menneskets kognitive udvikling og forskellige kognitive kompetencer har vi ønsket at påpege, at ethvert menneske besidder alle fire kognitive kompetencer og vil bringe dem i anvendelse i en konkret fortolkning afhængig af kontekst, viden og tidligere erfaring. En stærkere rituel appel til de forskellige kognitive kompetencer vil derfor gøre det muligt at tilgå ritualet ud fra forskellige kognitive vinkler og dermed appellere til en bredere gruppe af ritualdeltagere; men samtidig vil en sådan appel aktivere den enkelte ritualdeltager på flere niveauer. Selv den inkarnerede narrativ-teoretisk tilgang vil på rette tid og sted kunne tilgå gudstjenesten med sin episodiske kompetence og dermed få blik for nye facetter af ritualet og det religiøse univers.

Samtidig har vi med analyserne af udvalgte gudstjenestetyper vist, at der i kirkens egne traditionsbærende gudstjenester er appel til alle fire erkendelsesformer. I sit forsøg på at appellere til en bredere brugergruppe og en mere mangefacetteret forståelse af relationerne mellem kristendom og den enkeltes liv, behøver kirken derfor ikke gå over åen efter vand. Naturligvis kan man lade sig inspirere af religiøs praksis fra andre kristne traditioner og måske endda andre religiøse traditioner, men ud fra et gensyn med egen praksis finder man også her rituelle elementer som peger mod det kropslige og en umiddelbar erfaring af kristendommens betydning for den enkeltes liv her og nu. Rituel fornyelse kan også begynde med en genopdagelse af det episodiske i egen tradition.

Endelig kan man hævde, at også den danske teologiske tradition har blik for dette aspekt om end det skal genopdages. Således pe-

ger nye undersøgelser af Grundtvigs forståelse af fællesskab (Baunvig 2013) og teologiske fokus på Helligåndens betydning¹⁷ på, at man netop hos Grundtvig finder en udpræget forståelse for det episodiske og mimetiskes plads i evangelisk-luthersk kristendom.

---

17. Jette Bendixen Rønkilde, *Det lille himmerige – en liturgisk teologisk nylæsning af N.F.S.: Grundtvigs gudstjenestesyn* (Ph.d.-afhandling indleveret på Aarhus Universitet 2014).